

KOMUNICIRATI RELIGIJU POMOĆU UMJETNOSTI. SMJERNICE ZA DIDAKTIČKI RAD

MARIA LUISA MAZZARELLO, MARIA FRANCA TRICARICO

Pontificia Facoltà di Scienze dell'Educazione Auxilium
Via Cremolino,141, 00166 Roma, Italija

Primljeno:
13. 5. 2006.

Izvorni
znanstveni rad

UDK
37.036:246

Sažetak

Članak govori o pristupu kršćanskoj umjetnosti u školi. Autorice podsjećaju da je umjetnost komunikacijski događaj. U članku je ponajprije riječ o komunikaciji kao kooperativnom procesu. Umjetničko djelo je složeni skup sustavnih znakova koje valja čitati, shvatiti i tumačiti. Svako djelo kršćanske umjetnosti predstavlja se kao svojevrstan tekst koji može biti predmet semiotičkog proučavanja.

Korijeni »religioznog« u umjetničkom izričaju sežu u pretpovijest. Valja razlikovati između religiozne, svete i specifične, npr. kršćanske umjetnosti. Svrha kršćanske umjetnosti je učiniti Nevidljivoga vidljivim. Kršćanska umjetnost priopćava biblijsku poruku pomoću ljepote. Umjetnost je u kršćanstvu vrednovanje spomena, otkrivanje obzora i evangelizacija u prostoru i vremenu. Autorice posebno govore o radu na dokumentima koji su ujedno i izvori kršćanske predaje. Napose tumače moguće didaktičke postupke, modele i metode komunikacije vjere pomoću umjetnosti. Na kraju daju konkretne naputke za didaktički rad.

Ključne riječi: komuniciranje vjere i umjetnost, religiozna umjetnost, vjeronaučna didaktika

UVOD

Komunicirati kršćansko vjerovanje prolažeći putem ljepote svakako znači iskoristiti jednu mogućnost više za susret s otajstvom i pronicanje u nj. Umjetnost je škrta riječ za kazivanje neiskazivoga, a istovremeno puno govori. To je prolazak koji valja naučiti vrednovati kako bi se otkrilo ono što je još neotkriveno za dobru školsku praksu. Umjetnost predstavlja biblijsko-teološko i antropološko sredstvo obilježeno estetskom dimenzijom koja ga u potpunosti prožima otvarajući za spoznaju otajstva putem kontemplacije, čuvstava i spoznaje, pozorno na sveukupnost osobe učenika koji uči.

Osim toga, pristup kršćanskoj umjetnosti u školi ima i snažno pedagoško značenje, tj. poticanje mladih naraštaja da upoznaju bogatu kulturnu baštinu iz koje se iznova pojavljuju korijeni humanističko-kršćanske uljudbe.

1. UMJETNOST KAO KOMUNIKACIJSKI DOGAĐAJ

Nećemo ulaziti u epistemološko područje komunikacije, niti želimo iscrpiti sve

* Naslov izvornika: *Comunicare la religione con l'arte. Orientamenti per l'azione didattica*, http://www.chiesacattolica.it/cc_i_new/documenti_cci/2006-04/10-3/Comunicare_con_l'Arte.doc

definicije – što je uostalom i nemoguće – imajući na umu da se za to zanima sve veći broj disciplina. Općenito gledajući, dovoljno je spomenuti sljedeće. Razlikuju se dvije definicije komunikacije, koje se uostalom uvijek spominje kad pristupamo tom složenom i raznolikom predmetu pokušavajući ga teoretski odrediti.

- Prva definicija poziva se na »zavodljivi krug« komunikacijskog procesa u kojemu pošiljatelj šalje poruku primatelju želeći ga potaknuti na sasvim jasno djelovanje.
- Druga definicija promatra komunikaciju kao »kooperativni proces«, tj. kao proces pregovaranja, razmjene i stvaranja značenja. U toj je optici jasno da se komunikacija poziva na proces interakcije između pošiljatelja, poruke i primatelja. Točnije rečeno, riječ je o procesu koji uključuje pošiljatelja u stvaranju poruke, a primatelja u interpretativnom radu pomoću kojega rekonstruira poruku. To znači da je pojedina poruka materijalni predmet, skup znakova (tekst) koji počinje živjeti, tj. značiti u trenutku u kojemu se čita (zamjećuje), shvaća i tumači.

Ovaj drugi pristup komunikaciji – a to je ono što nas ovdje zanima – strukturalne je vrste upravo stoga što se usredotočuje na odnose koji se odvijaju između sastavnica potrebnih za izgradnju značenja. Ti se odnosi mogu ovako identificirati:

- tekst i znakovi od kojih je tekst sastavljen;
- onaj tko »čita« umjetničko djelo u svjetlu svoga kulturalnog i društvenog iskustva, iskustva koji mu omogućuje ne samo da uporabi, nego i razumije i tumači određene znakove;
- svijest da pojedini tekst govori nadilazeći samoga sebe (od doslovnoga prema simboličkom smislu).

Način pomoću kojega interakcija između označenih sastavnica proizvodi značenje predmet je semiotičkog proučavanja, znanosti koja se zanima za znakove. Kršćanska je umjetnost naime znakovni sustav koji pokreće značenja.

2. UMJETNOST U KOMUNIKACIJSKOM OKRUŽENJU

Umjetničko djelo, u našem slučaju djelo kršćanske umjetnosti, predstavlja tekst, složen skup sustavnih znakova koje valja čitati, razumijeti i tumačiti. Svaki skup znakova je nositelj značenja te, zajedno s drugima, doprinosi stvaranju složenog značenja pojedinoga djela. Drugim riječima, kršćanska umjetnost općenito ne »fotografira« pojedinačne događaje povijesti spasenja, nego ujedinjuje razne događaje i predstavlja cjelinu kako bi, pomoću sinteze, predstavila značenje i vrijednost spasenjskoga čina. Tako npr. *Navještenje* Beata Angelica (Muzej Prado, Madrid) povezuje u jedinstveni prikaz pad (izgon Adama i Eve iz raja) i spasenje darovano čovječanstvu po Marijinom »neka mi bude«.

Kao što je spomenuto, kršćansko umjetničko djelo može biti predmet semiotičkog proučavanja. S time u vezi A. Grabar kaže da je posljedica naglašavanja analize oblika i umjetničkih tehnika bila zanemarivanje proučavanja semiotičke vrijednosti slika, tj. njihove ikonografije.¹ Nasuprot tome, semiotičku vrijednost umjetničkog djela valja priznati i promotriti upravo stoga što je tvore mnogostruki znakovi koji sačinjavaju izražajno-komunikativnu radnju.

Kršćanska umjetnost je prema tome proizvod značenja, pa dakle i komunikacije. Poruka te komunikacije tijekom sto-

¹ Usp. A. GRABAR, *Le vie della creazione nell'iconografia cristiana*, Jaca Book, Milano 1998, str. 9.

ljeća je i dalje potencijalno čitljiva i shvatljiva. Može je tumačiti svaki naslovnik pojedinih vremenskog razdoblja te je tako i dalje moćan izražajno-komunikacijski oblik vjerskih sadržaja.

3. UMJETNOST KAO »RELIGIOZNI« IZRIČAJ

Korijeni umjetnosti kao oblika simboličke komunikacije s transcendentnim sežu do pretpovijesti.

Prvi religiozni izričaji primitivnog čovjeka nalaze se u crtežima koji su pronađeni na zidovima i svodovima spilja na području Mediterana. Slike na stjenama, koje predstavljaju životinje i antropomorfne figure u ratnim prizorima ili u skupnim scenama obrednih plesova, svjedočanstva su koja otkrivaju ne samo životne običaje pretpovijesnog čovjeka, nego i njegova vjervanja, njegovo stvaranje mreže simboličkih odnosa za komuniciranje s ljudima, prirodom (magija) i s onostranim (religija).

Tijekom stoljeća likovna, glazbena i arhitektonska umjetnost sve više postaju *prostor* božanskoga i *za* božansko sve dok, s kršćanstvom, ne postanu izričaj vjere i u službi su vjere. Kršćansko umjetničko djelo je snažan izražajno-komunikacijski oblik dogmi i propovijedanja. Ako je naime istina da je kršćanska vjera sačuvana i prenošena pomoću dogmatskih formula, jednako je tako istina da je prenošena i sačuvana u »ikonografskim formulama« koje su usklađene s dogmatskima. I pomoću ikonografskih formula kršćani su pokazali svoju vjeru i naučili vjeru razmatrajući o njoj.

Slike iz katakombi na vrlo jednostavan način ovjekovječuju, slave i potvrđuju vjeru prvih kršćana, vjeru koja im je osigurala život vječni.² Te se slike mogu označiti kao glas »Crkve učenice«.

Likovni i glazbeni ciklusi bazilikâ su naprotiv podsjećali i približili vjernicima

skupove objavljenih istina, onih istina koje su im se predlagale za vjerovanje i uživanje života vječnoga.³ Ta su uprizorenja odjek glasa »Crkve učiteljice«.

I za vidljivi izričaj »Crkve učenice« i za izričaje »Crkve učiteljice« simbolička konotacija umjetničkog djela je antropološka. To znači da to nije Božja riječ usmjerenâ čovjeku, nego čovjekov govor o Bogu. To je simbolički govor koji valja protumačiti kako bi se otkrile istine koje sadrži.

Često se, u svakodnevici, susrećemo s onima koji, s obzirom na umjetnost, upotrebljavaju kvalifikacijske izričaje »religiozan«, »svet«, »kršćanski« kao istoznačnice. Iako neki smatraju da je razlikovanje beskorisno, važna su neka pojašnjenja koja nisu klasificiranje po vrsti, nego jednostavno pojašnjenja oblika, sadržaja i namjene umjetničkog djela.

- Označavanje neke umjetnosti izričajem *religiozna* odnosi se na ono djelo koje predstavlja božansko, ali nije aktivan čimbenik u kulturnom djelovanju. Drugim riječima, njegov konačni cilj nije kulturni, nego pobožni, izražava umjetnikovu osobnu vjeru i promiče odnos »privatnoga« s božanskim. Rađa se iz vjere jedinog vjernika i na neki način ovjekovječuje njegovo osobno svjedočenje.

Izričaji religiozne umjetnosti nisu izravno povezani s kršćanskom vjerom, jer i druge religije imaju svoje umjetničke izričaje.

- Umjetnost se naziva *svetom* kad je namijenjena kultu. Pomoću crteža i/ili boja, ona izriče ono što sveti spisi i liturgijski tekstovi naviještaju pomoću riječi i to uprisutnjuje ukoliko sudjeluje u sakramentalnom djelovanju Crkve. Ra-

² Usp. E. R. GOODENOUGH, *Catacomb Art*, u: »Journal of Biblical Literature« 81(1962), 137, 141.

³ Usp. GRGUR VELIKI, *Ep. XIII*, u: PL: 77, 1128-1129.

da se iz vjere Crkve, izražena je i slavljena u liturgijskom djelovanju i živi za njega.

Križ je npr. sveta slika jer se nijedno liturgijsko djelo ne vrši bez prisustva križa. U istočnom obredu uvijek je prisutna ikona koja se odnosi na otajstvo koje se slavi. Jasno, i križ i ikona mogu se naći i izvan liturgijskog konteksta, u svakom slučaju imaju poučnu vrijednost.

- Umjetnost se naziva *kršćanskom* kad se odnosi na određenu arhetipologiju, tj. na Krista i na kršćanske vjerske istine. Tako se može govoriti i o kršćanskoj vjerskoj umjetnosti i o kršćanskoj sve-toj umjetnosti.⁴

4. ČEMU SLUŽE IKONOGRFSKE FORMULE

Ako usmeno i/ili pismeno prenošenje poruke spasenja izravno koristi objavljenu riječ u dokumentu u pravom smislu riječi, tj. u Bibliji, ili pak koristi druge izvore kršćanske vjere, kao što su to patristička književnost, liturgija, homiletika, autentično učenje crkvenog učiteljstva, vidljivo prenošenje spasenja posreduje objavljenu riječ posredstvom boje, znakova i simbola, geste, dramatičnosti pojedine scene. Riječ je o elementima koji tvore ustroj »ikonografskih formula« vjere.

U trećem kanonu Četvrtoga carigradskog sabora (869-870) piše: »Kao što svi postižemo spasenje po donesenim slovima (*syllabôn*) [... u knjigama svetih evanđelja], jednako tako svi, i pismeni i nepismeni, primaju svoj dio blagodati ikoničke energije (*eikonurgias*) od boja koje su im na raspolaganju; jer ono što riječ (*logos*) naviješta i uprisutnjuje pomoću zvukova (*en syllabe*), to isto crtež (*grafê*) naviješta i uprisutnjuje pomoću boja (*en chromasi*).«⁵

Ne može se zanemariti činjenica da kršćanska kultura, iako proizlazi iz židovstva koje je osuđivalo određenu religioznu uporabu slika (usp. *Izl* 20, 4; *Lev* 19,4; *Pnz* 4, 15-19. 5, 8), te osjeća posljedice protivnoga stajališta sv. Pavla (usp. *Dj* 17, 16b. 24. 29), nije mogla a da se ne posluži vidljivim formulama. Kršćansko je naime bilo okrenuto helenističkom svijetu i Rimu, tj. kulturi prožetoj opazajnim (dovoljno je prisjetiti se sveukupne atenske i rimske umjetnosti).

Stoga je kršćanska vjera, kako bi je njezini naslovnici razumjeli, morala također upotrebljavati umjetnički izričaj, koji je uostalom predviđen ekonomijom spasenja. Evo nekoliko primjera:

- *Knjiga Postanka* ne rabi apstraktne izričaje kako bi opisala Božje izvorno djelovanje, nego umjetnički izričaj »stvarati«. To znači da sveti autor stupa u kontakt s Božjim djelovanjem pomoću opazajne spoznaje koja, između ostaloga, prolazi kroz pogled. Glavni glagoli biblijske vjere su »čuti« i »vidjeti«. U *Knjizi Izreka* se kaže: »I uho koje čuje i oko koje vidi, oboje je Gospodin načinio« (*Izr* 20, 12).
- Evanđelist Ivan tvrdi da »u početku bijaše Riječ« (*Iv* 1, 1), dakle riječ, ali time ne niječe sliku: »I Riječ tijelom postade i nastani se među nama; i vidjesmo slavu njegovu« (*Iv* 1, 14a). Tako nakon nevidljive i strašne Božje prisutnosti u Hramu u Starom savezu (*Iz* 25,8), te duhovne prisutnosti mudrosti u Izraelu posredstvom Zakona (*Sir* 24, 7-22), utjelovljenjem Riječi slijedi osobna i opazajna Božja prisutnost među ljudima.

⁴ S. BABOLIN, *Icona e conoscenza. Preliminari d'una teologia iconica*, Libreria Editrice Gregoriana, Padova 1990, str. 26.

⁵ Usp. *Concilium Constantinopolitanum IV*, kan. III.

- I sam Isus usredotočuje svoj nauk na »pedagogiju gledanja«: »Promotrite poljske ljiljane, kako rastu...« (*Mt* 6, 28). Iz gledanja rađa se vjera: »Kad satnik vidje što se zbiva, stane slaviti Boga« (*Lk* 23, 47).

Proizašavši iz korijena Objave, kršćanska umjetnost nije umjetnost radi umjetnosti; ona ima sasvim određenu vjersku svrhu: učiniti Nevidljivoga vidljivim. Na tom se putu postupno potvrđuje. Umjetnost prema tome valja shvatiti kao prenošenje kršćanskog vjerovanja u stoljetni spomen (*traditio ut visio*).

»Umjetnici svih razdoblja pružali su razmatranju i divljenju vjernika istaknutije događaje otajstva spasenja prikazujući ih u sjaju boja i savršenstvu ljepote. To je znak kako danas više nego ikada, u civilizaciji slike, sveta slika može izraziti mnogo više od same riječi budući da je njezin dinamizam priopćavanja i prenošenja evanđeoske poruke izvanredno učinkovit.«⁶

5. IZVORI KRŠĆANSKE UMJETNOSTI

Kršćanska umjetnost je vrsta »praktične egzegeze« koja biblijsku poruku želi priopćiti pomoću ljepote. Riječ je o egzezi koju očito ne valja shvatiti u znanstvenom, »povijesno-kritičkom« smislu. Njezin doprinos valja radije promatrati u snazi kojom je Riječ, uočena prema kanonima teologije vremena, usmjerila umjetnike. Stoga je dobro imati na umu da egzegetski udio u umjetničkim djelima odgovara razini biblijske kulture određenoga vremena, iako umjetnici nisu nikad mislili da su egzegete poput biblijskih stručnjaka.

Imajući na umu simboličko značenje prikaza kršćanske umjetnosti,⁷ za njihovo tumačenje valja se povezati s književnim izvorima kao što su, na prvome mjestu,

Sveto pismo, zatim patristički i liturgijski tekstovi, homiletika, apokrifni spisi, posebice oni Novoga zavjeta.

Korisni su također, napose za poznavanje katakombi, epigrafski, storiografski i topografski izvori; *Itineraria*, odnosno dnevnicivodiči što su ih napisali hodočasnici prvih stoljeća; ljetopisi odnosno kalendarari među kojima je osobito glasovit onaj koji potječe iz 354. godine u kojemu je sakupljen niz dokumenata koji se odnose i na dan smrti (*dies natalis*, tj. dan »istinškog rođenja« u onostranosti) biskupa i mučenika, te mjesto gdje se časte; *Liber pontificalis*, koji je jedan od najdragocjenijih dokumenata za povijest Crkve jer sadrži biografije papa od Petra do Martina V (15. st.) i vijesti vezane uz prigradska svetišta mučenika, posebice svetišta uz katakombe.

6. KRŠĆANSKA UMJETNOST: MJESTO »SPOMENA«

Namjena korištenja kršćanskim umjetničkim izričajima jest obnova spomena kako bi se otkrio ili ponovno otkrio kršćanski identitet.

Umjetnička djela, ukoliko su dokumenti vjere i izričaji žive predaje Crkve u vremenu, posebno su važan put za ustanovljavanje kontinuiteta vjere s onima koji su nam prethodili; to je nastojanje osobito hitno potrebno danas u vrijeme prevladavajućeg relativizma. Sve to obvezuje na »pedagogiju spomena« koja se da bi dobro funkcionirala ne smije zadržati u prošlosti, nego otvoriti prema sadašnjosti i budućnosti.⁸

⁶ J. RATZINGER, »Uvod«, u: *Katekizam Katoličke crkve. Kompendij*, Verbum, Split 2006, br. 5.

⁷ Kršćanska je umjetnost zapravo riječ prenesena u sliku.

⁸ Usp. T. CITRINI, *I monumenti dell'arte come fonte di teologia e strumento della tradizione*, u: »Arte cristiana« 78(1990)737-738, 83-86.

Tako umjetnost nije samo vrednovanje spomena, nego otkrivanje obzorja i uočavanje mogućnosti za evangelizaciju u vremenu i prostoru.

Za djecu je »vidjeti« poželjnije nego »čitati«, ali pokazati oku ne znači umanjiti sadržaje kršćanskog vjerovanja, nego dapače pomoći da se u njih prodre i preoblikovati ih u životne vrijednosti.

Kao potvrda upravo rečenoga, dolazi nam u pomoć *Direktorij o društvenom pripočavanju* što ga je objavila Talijanska biskupska konferencija.⁹ Tim se dokumentom želi doprinijeti prenošenju vjere vrednujući nove govore kako bi poruka stigla svima. Uz uporabu medija osobito je značajno pozivanje na umjetnost kao put pripočavanja vjere priznajući da »umjetnički spomen potvrđuje predaju kršćanskog naroda i njegovu vjeru« (br. 50).

Ideja koja se uočava u brojnim dijelovima toga dokumenta¹⁰ može se ovako sažeti: slike odašilju istu poruku koju Sveto pismo prenosi pomoću riječi i predstavljaju posebno vrijedan put za memoriranje događaja spasenja. Slika i riječ tako se međusobno rasvjetljuju.

Umjetnost uvijek, barem prešutno, »govori« o božanskom, o beskrajnoj Božjoj ljepoti, koja se u pravom smislu riječi odražava u slici, u Isusu Kristu koji je slika Boga nevidljivoga.

Svete slike su svojom ljepotom ujedno i evanđeoske poruke te izražavaju sjaj katoličke istine, pokazujući uzvišen sklad između dobrog i lijepoga, između *puta istine* (via veritatis) i *puta ljepote* (via pulchritudinis).

Dok svjedoče stoljetnu i plodnu predaju kršćanske umjetnosti, slike potiču sve, vjernike i nevjernike, na otkrivanje i razmatranje neiscrpane privlačnosti otajstva otkupljenja, dajući uvijek iznova poticaj živom procesu njegove inkulturacije u vremenu.

Napokon, valja ukratko spomenuti kako je svaki tekst, pa tako i umjetničko djelo, kulturalna činjenica koju valja čitati i tumačiti u svjetlu znakovnog sustava određenoga vremena. U konačnici, služiti se umjetnošću znači i ponovno uočiti značajne podrijetla kršćanstva, znači spomenuti se prošlosti o kojoj uvelike svjedoči golema umjetnička proizvodnja.

7. KRŠĆANSKA UMJETNOST JE UMJETNIČKI DOKUMENT »PREDAJE VJERE«

Jedna od didaktičkih metodologija koja najviše odgovara vjeronaučnoj nastavi je rad na dokumentima-izvorima kršćanske predaje. Uklapajući se u tipologiju dokumenata-izvora, umjetničko djelo predstavlja se kao radionica za opismenjavanje, razumijevanje i tumačenje kršćanske kulture. Radi se na »osjetljivoj« materijalu kao što je vidljiva slika koja pokreće informacije, nudi dokaze i potvrde. Istovremeno, umjetničko djelo, otvoreno integriranju s drugim govorima i dokumentima, potiče razum, čuvstvenost, individualnost i socijalizaciju; stvara ozračje, zajednički govor. U vezi s time valja podsjetiti da Vygotski i kulturalna psihologija uočavaju povijesno-kulturalnu narav ne samo psihičkih procesa nego i društvenog podrijetla pojedinih mentalnih procesa. To znači da se uči od drugih i zajedno s drugima po tome što smo uključeni u mrežu društvenih odnosa

⁹ Usp. CONFERENZA EPISCOPALE ITALIANA, *Comunicazione e missione. Direttorio sulle comunicazioni sociali nella missione della Chiesa*, Libreria Editrice Vaticana, Roma 2004.

¹⁰ Usp. CEI, *Direttorio sulle comunicazioni sociali*, Libreria editrice vaticana, Roma 2004. O umjetnosti kao izvoru vjere i kulture dokument izravno ili neizravno govori u brojevima 50-51, 58-59, 98, 108, 124, 155, 168, 183.

koji omogućuju učenje i zajedničku raspodjelu značenja.

- *Umjetničko djelo je dio svijeta simbola*

Značajka je simbola da »potiče na razmišljanje«, tj. njihovo se značenje ne otkriva izravno nego ga valja otkrivati. Pred vidljivim izričajem objavljene riječi kao da se nalazimo pred nekim vratima koja se otvaraju u mjeri u kojoj posjedujemo ključeve za njihovo otvaranje. To znači otvoriti prostor dječjem izražavanju. Sučeljavajući se s onim što vide, djeca započinju riječima izražavati ono što slika predstavlja.

Didaktika koja se koristi govorom znakovna i simbola dobiva neosporno značenje za kršćansku poruku. Znakovi-simboli umjetnosti, na odgovarajući način istraženi, postaju pokazatelji kršćanskog vjerovanja tijekom stoljeća.

- *Umjetničko djelo uvodi u iskustvo lijepoga*

Postoji odnos između estetskoga i spoznajnoga iskustva. Oba izriču novost i od oba dijete prima informacije. Riječ je o dva puta koji se međusobno upotpunjuju i nadopunjuju. U vezi s time od temeljne je važnosti susret s umjetničkim djelima, susret koji će se lakše ostvariti koristeći se umjetničkom baštinom okruženja (kršćanski znakovi okruženja). Pristup umjetničkom djelu ne samo da omogućuje otkrivanje jednog od kulturalnih temelja na kojima je kršćanska zajednica od svojih početaka rasla i izražavala se, nego omogućuje da i u djeci dozrijeva osjećaj za umjetničko djelo. Estetska vrijednost naime omogućuje da se nadide vremenske i prostorne prepreke kako bi se spoznaje i čuvstva usredotočili na dobro koje je po svojoj naravi lijepo. To je razlog više da se kaže kako se didaktika koja se razvija oko umjetničkog djela obilježava humanizmom koji je nepohodan za skladnu i cjelovitu formaciju osobe (kulturalni rast i ljudski rast).

- *Umjetničko djelo valja ispravno tumačiti*

Uloga odgojitelja može se usporediti s ulogom učitelja umjetnosti koji učenicima u svojem ateljeu pomaže da daju glas i život nepokretnoj materiji. To čini stoga da bi glas uobličen u djelo bio učenikov, osoban, a ne neki zamišljen glas.

Kao što su u takvoj radionici-ateljeu bile razne nadležnosti, isto tako u radionici-učionici mogu istovremeno postojati i sučeljavati se različita učenička iskustva. To vrijedi jednako za odraslije učenike kao i za predškolsku djecu koja su već stekla spoznaje što ih usvajaju iz svijeta medija koji ih okružuje. Na taj način svatko, na sebi svojstvenoj razini, može sudjelovati u ostvarenju zajedničkih projekata.

U toj je optici umjetnička radionica metafora koja pokazuje kako se odvija učenje: to je mjesto na kojem se doživljavaju iskustva, uče se postupci, upotrebljavaju se materijali koji omogućuju razvoj spoznaja. Tako učenje postaje aktivan proces koji zahtijeva da se nauči ovladati prethodnim spoznajama kako bi ih se uključilo u nove spoznaje (Ausubel).

8. KRŠĆANSKA UMJETNOST U SPECIFIČNIM CILJEVIMA VJERONAČNOG UČENJA

I u specifičnim ciljevima vjeronaučnog učenja upoznaje se značaj kršćanske umjetnosti kao teksta za vjeronaučnu pouku ukoliko je ona – kao što smo vidjeli – »predstavljana, u simbolima i slikama, tekstova kršćanske vjere u Boga«¹¹. Umjetničko djelo nije naime »predstavljana nekog misterija, neke stvarnosti koju se nikako drugačije ne može predstaviti«¹², nego je to doku-

¹¹ P. IACOBONE, *Mysterium Trinitatis. Dogma e Iconografia nell'Italia medievale*, PUG, Roma 1997, str. 152.

¹² *Isto*.

ment koji može reći kako je u neku vjersku istinu kršćanski narod vjerovao i kako ju je tumačio u određenom povijesnom trenutku i u određenom zemljopisnom okruženju.

Tu dolazimo do temeljnog kriterija umjetnosti po Bibliji, u punoj sukladnosti s njezinom unutarnjom estetikom. S jedne strane ona, zahvaljujući simbolu koji je njezina bit, omogućuje da kažemo »Bog je kao...«, kao i »Bog nije kao...«. Ta mogućnost izricanja, a istovremeno i neizrecivost svetoga postaju svrha, a istovremeno i provjera autentičnosti za onu umjetnost koja se želi nadahnjivati Biblijom.

- Umjetnošću se je moguće poslužiti u svim tematskim cjelinama koje predviđaju specifični ciljevi vjeronaučnog učenja koji izriču velike teme kršćanskoga religioznog znanja: Bog i čovjek, Isus Krist, Crkva, kršćansko djelovanje.

Od učenika se posebice traži da budu sposobni:

- prepoznati značajne izričaje kršćanske umjetnosti, da bi mogli objasniti kako su umjetnici kroz povijest izražavali vjeru;
- prepoznati razne načine tumačenja života Isusova i Marijina te života svetica u literaturi i u umjetnosti;
- uočiti u pojedinom umjetničkom djelu arhitekture, kiparstva, književnosti, glazbe... izričaje kršćanske predaje.
- Doprinos kršćanske umjetnosti nastavi katoličkog vjeronauka znači i usvajanje kulturalnih umijeća kao što su npr.:
 - *heurističko umijeće*: zamijetiti, otkriti, tumačiti znakove;
 - *spoznajno umijeće*: znati, razumjeti značenje, ustanoviti međusobne veze;
 - *izražajno umijeće*: upotrebljavati simbolički govor, predstavljati, tumačiti, rekonstruirati, razraditi, dokumentirati;
 - *metodološko umijeće*: upotrijebiti metode, znati istraživati, biti obaviješten;

- *evaluacijsko umijeće*: kritičko sučeljanje.

To su primjeri koji daju prostora brojnim primjenama za koje su potrebna odgovarajuća predmetna pomagala.

9. MODELI I METODE KOMUNIKACIJE VJERE POMOĆU UMJETNOSTI

Zanimanje za umjetnost konkretizira se u živim iskustvima. Iz njih se mogu dobiti tri modela koja pokazuju kako se pomoću umjetnosti potvrđuje pedagogija i didaktika spomena.

- *Model pedagogije umjetničkoga djela*

Ovaj je model nastao na temelju istraživanja koja se od 1997. provode u Rimu na katehetskim institutima Salezijanskoga papinskog sveučilišta i Fakulteta odgojnih znanosti »Auxilium«.¹³

U ekonomiji ovog »modela« izbor umjetničkoga djela, kao srži iz koje se rađaju spoznaje, temelji se na nekim uvjerenjima koja usmjeruju didaktičko djelovanje. Ako se pisani dokument izražava pomoću pojmova i napreduje u poštivanju narativnih prostorno-vremenskih kategorija, kršćanska se umjetnost izriče na jedinstven način: postavlja se u red simbola; vidljivo preriče sadržaje kršćanskih izvora; nudi se kao ljepota; pripovijeda, približavajući u istoj sceni događaje, mjesta i vremena koja mogu biti i međusobno vrlo udaljena; uprisutnjuje vjerovanje prvih kršćanskih zajednica; predstavlja povijesno-kulturalnu baštinu koju valja otkriti; mjesto je »spomena« u koji je ukorijenjen kršćanski identitet.

¹³ Usp. M. L. MAZZARELLO – M. F. TRICARICO (ur.), *Insegnare la religione con l'arte*. 1. *Il mistero dell'Incarnazione*; 2. *La missione di Gesù*; 3. *Il mistero di Pasqua*; 4. *La Chiesa nel tempo. La narrazione dell'architettura sacra*; 5. *La Creazione*, Eledici – Il Capitello, Leumann (To) 2002-2005.

Model predlaže kulturalni pristup kršćanstvu kao što to zahtijeva školska vjeronaučna pouka. U vezi s time odgovara na temeljne motivacije:

- promatra umjetničko djelo kao izvor-dokument otvoren za integraciju s drugim govorima i dokumentima u interdisciplinarnom kontekstu;
- promiče nove mogućnosti dijaloga između religije i kulture, čitanjem umjetničke baštine okruženja (kršćanski znakovi okruženja);
- predstavlja se sukladno dokumentima školske reforme, koji vrednuju ono što je vidljivo kao znakovit način učenja;
- promiče izgradnju mentalnih struktura pomoću primjedbi i analiza konstitutivnih elemenata umjetničkoga djela, u kojemu govor znakova i simbola upućuje na religiozna značenja koja valja istražiti i otkriti.

Pristup umjetničkim djelima odvija se na tri razine: »čitanje« umjetničkoga djela i njegovo simboličko tumačenje; biblijsko-teološko razmišljanje; upute za didaktički rad.

Svaka radna jedinica odvija se imajući na umu sljedeće trenutke:

- *Predstavljanje i promatranje umjetničkoga djela*: učenike se potiče da pažljivo promatraju i nabroje sve elemente koji postoje u izloženom djelu (predikografski opis).
- *Prijelaz od opisa djela na simboličko tumačenje*: učenike se potiče da otkriju kako svi elementi koji postoje u djelima iz različitih vremenskih razdoblja imaju jasnu komunikacijsku namjenu. Zatim ih se poziva da je pokušaju protumačiti. Predlažu se pitanja koja omogućuju formuliranje hipoteze o značenju koju valja potvrditi u svjetlu raznih izvora, posebice biblijskoga teksta kao posebno vrijednog izvora. Sve se to radi

da bi se otkrili elementi značenja koje umjetničko djelo nosi (ikonografska analiza i ikonološko tumačenje).

- *Učenici ponovno izriču sadržaj koji prenosi umjetničko djelo*: to je trenutak provjere usvojenih kompetencija za čitanje i razumijevanje umjetničkoga djela koje uvijek nastaje iz biblijsko-teološke ideje materijalizirane u osobnostima, oblicima, bojama, opsegu, prostornom uređenju itd. Učenike se poziva da zauzmu sljedeće stavove: imaginativnu šutnju, izražavanje vlastitih ideja, dijalog, pojedinačno i/ili skupno izvođenje. Tako razred postaje »umjetnička radionica« u kojoj se kroz proces ponovnog tumačenja i izrade povećava snaga mašte i kreativnost.

- *Model vrednovanja kulturnih dobara*

Ovaj model plod je svijesti da je Crkvi za prenošenje poruke koju joj je Krist povjerio potrebna i umjetnost. Umjetnička baština u Italiji predstavlja veliko blago koje pomaže pri upoznavanju i prenošenju kršćanstva. Ta je ideja prevedena u katehetska iskustva pomoću ljepote i izvrsnosti umjetničkih djela.¹⁴

Još je 1997. Toskanska biskupska konferencija objavila pastoralno priopćenje »*Komuniciranje vjere pomoću umjetnosti*.« Polazeći od toga dokumenta, u povodu Svete godine 2000., Firentinska je nadbiskupija pripremila pomagalo »*Umjetnost, vjera, povijest. Vodič po kršćanskoj Firenzi*« (2000). Dok je priopćenje toskanskih biskupa ukazivalo na teološko i crkveno obrazloženje katehetske metode, »Vodič« ukazuje na mogućnosti njegove primjene.¹⁵

¹⁴ Usp. T. VERDON (ur.), *Arte e catechesi. La valorizzazione dei beni culturali in senso cristiano*, Edizioni Dehoniane – Società Editrice Fiorentina, Bologna – Firenze 2002.

¹⁵ Usp. kard. S. PIOVANELLI, »Introduzione«, u: T. VERDON, *Arte e catechesi*, str. 7-10.

Ovdje prikazani model, koji vrednuje umjetnost na lokalnom području, može se primijeniti na sveukupni nacionalni teritorij. Italija doista raspolaze bogatom umjetničkom baštinom koja i danas može pomoći da se ponovno čuje vjera kršćanske zajednice.¹⁶ Očito, njegovanje spomena ne omogućuje samo umjetničko djelo iz prošlosti, nego i suvremena umjetnost može Nevidljivoga učiniti vidljivim.¹⁷

Taj je model konkretiziran u projektima koji koriste metodologije za promicanje čitanja slike. One su zatim razrađene i potvrđene specifičnim raspravama o didaktici vizualnoga. Praktično su primijenjene u radu s djecom, mladima i odraslima. Područja koja su dosad tako proučena i provjerena odnose se na pojam građanstva, škole i turizma.¹⁸

- *Projekt usmjeren prema građanstvu.* Riječ je o organiziranju niza konferencija tijekom godine na značajnom mjestu u gradu (npr. u katedrali, na trgu i sl.). Tu se prikazuju događaji iz kršćanske povijesti i umjetnosti koje građani mogu promatrati te otkriti povijest kršćanske vjere na vlastitom području.
- *Projekt za školu.* Riječ je o provođenju eksperimentalne nastave radi razrade metode didaktičkog čitanja djela kršćanske umjetnosti u gradu uz pomoć vjeronaučne nastave i drugih školskih predmeta. Svrha tog pothvata je uputiti djecu i mlade u otkrivanje umjetničke baštine svoga grada.¹⁹
- *Projekt masovnog turizma.* Tu je riječ o velikim gradovima u kojima postoje mnoga umjetnička djela. Brojnim turistima koji se kreću Europom želi se pomoći da se ponovno upute u figurativnu abecedu kako bi mogli razumjeti djela kršćanske umjetnosti u njihovom istinskom značenju.

- *Model medijskog pripovijedanja povijesti kršćanstva*

Spominjemo i ovaj model koji se tek započeo ostvarivati. Zamislio ga je Roberto Giannatelli. Razvija se zahvaljujući zalaganju ekipe stručnjaka koji žele promicati medijsko vrednovanje kako bi na televizijskom programu Sat 2000 prikazali projekt *Kršćani u povijesti*.²⁰

Projekt želi odgovoriti, makar samo djelomično, na dva pitanja: kako formirati kršćanina danas i pomoću kojeg komunikacijskog postupka.

Riječ je o nizu pripovijesti koje obuhvaćaju povijesno razdoblje od 13. do 20. stoljeća. Dosad je emitiran prvi niz (13-14. st.) u kojemu se pojavljuju karizmatski likovi: Franjo i Klara Asiška, Katarina Sijska. Ukazuje se na kulturalne obrate kao što su učvršćivanje sveučilišta, odnos prema kulturama, iskustvo boli i privlačnost lijepoga. To su povijesne stranice ispri-povijedane televizijskim jezikom bogatim kontrastima i snažnim bojama. Naravno, postoji opasnost da sugestivnost slika nadjača traženje istine, odnosno da hagiografija nadjača povijest.

Pa ipak, model prožima ideja da treba koristiti i medijski put, uz profesionalno ispravnu proizvodnju, kako bi se današnjim europskim kršćanima vratilo sjećanje na njihovu dvijetisućljetnu baštinu te ih se

¹⁶ Usp. M. NARO (ur.), *Una sorta di contagio. La tradizione nella Chiesa locale e l'IRC*, Salvatore Sciascia Editore, Caltanissetta-Roma 2004.

¹⁷ Usp. M. F. TRICARICO, *La dimensione religiosa dell'arte contemporanea*, u: »Religione e Scuola« 33(2005)3, 65-74.

¹⁸ Usp. T. VERDON (ur.), *Arte e catechesi*, str. 27-30.

¹⁹ Usp. V. PRANZINI – D. MAZZA (ur.), *Visibilia. Immagine e messaggio nei mosaici ravennati*, Longo Editore, Ravenna 1995.

²⁰ Članovi ekipe koja ostvaruje projekt su: Roberto Giannatelli, Marco Bartoli, Leandro Castellani, Pierpaolo De Luca.

učinilo sudionicima velikoga kolektivnog spomena kojega su baštinici.²¹

10. KORIŠTENJE UMJETNIČKOG DJELA U ŠKOLI

Kršćanska umjetnost, kao dokument, ulazi u globalni proces stvaranja projekta sudjelujući u organizaciji kurikuluma: ciljeva, sadržaja, metodoloških postupaka, provjere. U vezi s time valja imati na umu da se za odgovor na zahtjeve poučavanja-učenja neće moći paziti na vjernost sadržajima koji postoje u umjetničkom djelu, od poznavanja konteksta razdoblja u kojemu je djelo nastalo do biblijsko-teoloških izričaja koji su nadahnuli umjetnike koji su ih materijalizirali. Ne može se ne voditi računa i o konkretnim interpretativnim sposobnostima učenika i kontekstu korištenja.

Zbog didaktičke fleksibilnosti koja se traži od svake škole, kršćanska će umjetnost moći biti programirana kao didaktički razrađen plan ili će moći predstavljati trajnu dimenziju godišnjeg programiranja. U oba slučaja, didaktičko posredovanje treba se provoditi povezivanjem s lingvističko-izražajnim i geografsko-povijesno-socijalnim područjima i disciplinama.

• *Naputci za didaktički rad*

U razradi formativnih puteva predložimo neke ideje vodilje za didaktički rad.

1. *Stvarati projekt pazeći na »poznavanja« na koja ukazuju specifični ciljevi poučavanja*

U poštivanju školskih stupnjeva valja imati na umu temeljne kršćanske teme. One se odnose na povijesno objavljenu dimenziju koja je izražena u tradicionalnim jezgrama:

- Bog i čovjek (podrijetlo, eshatologija i povijest u židovsko-kršćanskom viđenju);

- Isus Krist (njegovo otajstvo u biblijskoj objavi i u povijesti vjere Crkve);
- Crkva (otajstvo i povijest: kritički vido- vi i pozitivna svjedočanstva);
- kršćansko djelovanje (smisao ljudskog života u povijesti i hod prema vječnom životu);
- izvori kršćanstva, s posebnim obzirom na Bibliju i predaju, prilagođavajući njihov govor vremenu.

2. *Stvarati projekt pazeći na dozrijevanje specifičnih »sposobnosti«*

Za korektan pristup umjetničkom djelu učenici treba da znaju:

- raspoznati djela kršćanske umjetnosti;
- čitati djela kršćanske umjetnosti i sučeljavati ih s odgovarajućim biblijskim tekstovima i drugim dokumentima kršćanske tradicije;
- raspoznati u umjetničkim djelima teme kršćanskoga vjerovanja;
- povezati umjetnička djela s nekim elementima kulturalnog, religioznog i povijesnog konteksta u kojemu je pojedino djelo nastalo;
- raspoznati u djelima koja su bliska kršćanskoj umjetnosti učestale simboličke elemente;
- cijeniti doprinos kršćanske umjetnosti kulturi talijanskoga naroda, europskih naroda, svjetskoj populaciji;
- koristiti znakove-simbole kršćanske umjetnosti kako bi se iznova prikazala evandeoska poruka.

3. *Metodološke smjernice*

Metoda čitanja umjetničkoga dokumenta može i mora biti jednaka metodi »čitanja« svakoga drugog dokumenta uz poštivanje njegove specifičnosti.

²¹ Usp. R. GIANNATELLI, *Memoria del cristianesimo e mass media*, u: »Catechesi« 70(2001)1, 10-22.

- Izbor umjetničkoga djela

Uvijek valja nastojati izabrati primjerne i tipične dokumente. Jednostavnost i bit prikaza moraju odgovarati dobi učenika.

Izbor umjetničkoga djela, kao jezgre iz koje se rađaju spoznaje, temelji se na nekim uvjerenjima koja usmjeruju didaktički rad. Ako se pisani dokument izriče pomoću pojmova i dalje se predstavlja u poštivanju prostorno-vremenskih narativnih kategorija, kršćanska se umjetnost izriče na svim osobit način.

Ukratko saževši ono što je dosad rečeno, skrećemo pozornost na činjenicu da se kršćanska umjetnost:

- smješta u red simbola;
- vidljivo preriče sadržaje kršćanske vjere;
- predstavlja se kao izričaj ljepote;
- pripovijeda, prikazujući u istoj sceni događaje, mjesta i vremena koji mogu biti međusobno vrlo daleki;
- uprisutnjuje vjerovanje prvih kršćanskih zajednica;
- predstavlja povijesno-kulturalnu baštinu koju valja otkriti;
- mjesto je »spomena« u koji je ukorijenjen kršćanski identitet.

Osim toga, zadaća koju jednako tako ne valja zanemariti, jest nastojanje da se učenicima ponude raznoliko složeni umjetnički izričaji u skladu s njihovom dobi i kognitivnim sposobnostima uz punu svijest o tome da je svaki trag i svaki izričaj kršćanske umjetnosti tekst koji valja čitati, razumjeti i tumačiti na različitim razinama.

- Metoda čitanja

U vjeronaučnoj pouci, pristup umjetnosti neće se odvijati u optici povijesti umjetnosti koja proučava razna umjetnička djela kao izričaje estetskih ukusa određenoga razdoblja i određenog geografskog okruženja; bit će to naprotiv pristup kojemu je

cilj – kao što je već rečeno – čitati i tumačiti ono što je neko djelo reklo i što još i danas nastoji reći.

Prema tome, s tog motrišta, u didaktičkom radu neće biti toliko zanimljivo promatrati plastičnost tijela, realizam nabora itd., koliko određene stavove, boje, raspored itd., koji zbog svojega istaknutog simboličkog značenja nose određene poruke. Tako npr. za izricanje dogmatske formule Efeškoga sabora (431), koji je proglasio »Mariju *Theotokos*«, tj. Bogorodicu, umjetnost se koristi kraljevskim atributima kao što su odgovarajući znakovi-simboli: kraljevska odjeća, prijestolje, podnožje.

Za analizu umjetničkog djela još se od prvih razreda osmogodišnje škole, uz obavezne prilagodbe sukladne sposobnostima učenika, kao što je već spomenuto u točki 9, može primijeniti metoda E. Panofskyja, koji predviđa: predikonografski opis, ikonografsku analizu i ikonološko tumačenje.

Riječ je o tri vrste istraživanja koja se temelje na složenom i nedjeljivom procesu te omogućuju uočavanje jedinstvenog značenja nekoga djela izbjegavajući opasnost subjektivizma.²²

11. UMJESTO ZAKLJUČKA... POČETAK RADA S UMJETNIČKIM DJELOM

Ovdje predložene metode označavaju se kao »*pedagogija otkrića*«. Riječ je – kao što se moglo vidjeti – o procesu koji potiče na otkrivanje kršćanske umjetničke baštine Italije i drugih zemalja kao posredovanja inkulturirane evandeoske poruke.

U didaktičkom radu koji će uslijediti, u umjetničkom djelu uočiti će se sadržaji koje se želi naučiti u odnosu na više škol-

²² Usp. PANOFSKY, *Il significato delle arti visive*, str. 43.

ske stupnjeve kako bi se postigle odgovarajuće sposobnosti. Samo se po sebi razumije da pozornost prema umjetničkoj dimenziji religiozne kulture nudi mogućnost otvaranja poveznica s drugim oblicima znanja, kao što su npr. govor, izražajnost, književnost, filozofija, povijest, zemljopis, društvene znanosti.

To istraživanje pomoći će da se upozna pojedini umjetnik, razdoblje u kojemu je stvarao, kao i mjesto i društveno-kulturalno okruženje u kojemu je ugledalo svjetlo umjetničko »djelo«.

Promatrajući i razmišljajući, učenici će slušati umjetničko djelo koje prepričava događaje povijesti spasenja. Tako će upoznati kršćansko vjerovanje koje, iako izraženo različitim stilom, uvijek sadrži vječnu poruku otkupljenja.

Učenici će se osim toga, pristupajući tekstovima kršćanske umjetnosti, približiti znatnom djelu kulturnih dobara te će, u mjeri progresivne kulturalne i građanske formacije, moći doprinijeti njihovu očuvanju.

Bibliografija

- AUSUBEL D. P., *Educazione e processi cognitivi. Guida psicologica per gli insegnanti*, Milano, Franco Angeli 1994.
- BOCIAN M., *Il grande dizionario illustrato dei personaggi biblici. Storia, letteratura, musica, arte*, Casale Monferrato, Piemme 1991 [novo, nešto skraćeno izdanje: Mondadori, 2000].
- LIA P., *Dire Dio con arte. Un approccio teologico al linguaggio artistico*, Milano, Ancora 2003.
- LURKER M., *Dizionario delle immagini e dei simboli biblici*, Edizioni Paoline, Cinisello Balsamo (MI) 1994.
- MAZZARELLO M. L. – TRICARICO M. F. (ur), *Insegnare la religione con l'arte*. 1. *Il mistero dell'Incarnazione*; 2. *La missione di Gesù*; 3. *Il mistero della Pasqua*; 4. *La Chiesa nel tempo. La narrazione dell'architettura sacra*; 5. *La Creazione*; Leumann (To), Elledici – Il Capitello 2002-2005.
- MENOZZI D., *La Chiesa e le immagini*, Cinisello Balsamo (MI) Edizioni San Paolo 1995.
- PELLETIER A. M., *La Bibbia e l'Occidente. Letture bibliche alle sorgenti della cultura occidentale*, Bologna, EDB 1999.
- SLAVIN R. E., *Cooperative Learning. Theory, Research and Practice*, Boston, Allyn and Bacon 1995.
- TRICARICO M. F., *Il Credo dell'arte*, Roma, AdP 2000.
- VERDON T. (ur.), *Arte e catechesi. La valorizzazione dei beni culturali in senso cristiano*, EDB-Società Editrice Fiorentina 2002.
- VERDON T., *L'arte sacra in Italia*, Milano, Mondadori 2001.